

inkluzyvnomu osvithomu prostori // Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. Serii №19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykhohohiia:zb.naukovykh prats. S. 74-83. [in Ukrainian]. 4. **Myronova S.P.** (2011) Komandnyi pidkhid do psykhohoho-pedahohichnoho suprovodu ditei z vadamy psykhofizychnoho rozvytku v umovakh inkluzyvnoi osvity // Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka № 14 (225), Ch. III, S. 108-112. [in Ukrainian]. 5. **Semago N.Ya.** Inklyuzivnoe obrazovanie: ot metodologicheskoy modeli k praktike // Psihologicheskaya nauka i obrazovanie, #1, 2011 g. – S.51-59. [in Russian]; 6. **Spilne vykladannia v inkluzyvnomu klasi: metod. materialy.** /Ukladach – Sofii N. Z., – K.:TOV «Vydavnychiy dim «Pleiady», 2015. – 70 s. [in Ukrainian]; 7. **Tekhnolohii psykhohoho-pedahohichnoho suprovodu ditei z autyzmom v osvithomu prostori: navchalno-naochnyi posib.** / Ukl. T. Skrypnyk. – K.: TOV «Vydavnychiy dim «Pleiady», 2015. – 56 s. [in Ukrainian].

Received 12.03.2019

Accepted 12.04.2019

УДК 159.9.072.432/376.37.

DOI 10.32626/2413-2578.2019-14.313-323

О.П. Таран

op.taran@kubg.edu.ua

А.С. Лісайчук

ankoankolisaychuks@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

Відомості про автора: **Таран Оксана**, кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальної психології, колекційної та інклюзивної освіти Київського Університету імені Бориса Грінченка, Україна. У колі наукових інтересів: питання розвитку та формування самосвідомості, психологічної картини світу та особистості дітей з порушеннями психофізичного розвитку, психологічний супровід батьків дітей з особливими освітніми потребами. E-mail: op.taran@kubg.edu.ua ; **Лісайчук Анна**, магістр VI курсу спеціальності «Спеціальна освіта» кафедри спеціальної психології, корекційної та інклюзивної освіти Київського Університету імені Бориса Грінченка, Україна. У колі наукових інтересів: особливості розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення, методичні та дидактичні аспекти формування

емоційної компетентності у старших дошкільників з порушеннями мовлення. E-mail: ankoankolisaychuks@gmail.com

Contact: Taran Oksana, PhD of psychology, associate professor of the department of special psychology, collegiate and inclusive education of the Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine. Academic interests: issues of development and formation of self-consciousness, psychological picture of the world and personality of children with disorders of psychophysical development, psychological support of parents of children with special educational needs. E-mail: op.taran@kubg.edu.ua ; **Anna Lisaychuk**, Master's degree in the specialty «Special Education of the department of special psychology, collegiate and inclusive education of the Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine. Academic interests: peculiarities of development of children with general underdevelopment, methodical and didactic aspects of emotional competence formation in older preschool children with speech impairment. E-mail: ankoankolisaychuks@gmail.com

Відомості про наявність друкованих статей на дану тематику: **Таран О.П.** Психологічний образ світу дитини: проблеми та перспективи дослідження // Гуманітарний Вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання» - Додаток 1 До Вип. 29, Том IV. К.: Гнозис. 2013. – С.293 – 299.; **Таран О.П.** Освітлогічні засади формування образу світу у дошкільників зі зниженим зором // Актуальні питання корекційної освіти. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. – Вип. IV.. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2014. – С. 340 – 348.; **Таран О.П.** Психологічний супровід батьків дітей з розладами аутистичного спектра: проблеми та перспективи // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. – К. Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2016. – С.291-296.

Таран О. П., Лісайчук А. С. Особливості емоційної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. В статті піднімається актуальне питання емоційної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. Авторами робиться спроба системного дослідження цього психологічного феномену. В статті запропонована модель діагностики, що ґрунтується на теоретичній моделі емоційної компетентності D. Goleman та охоплює дві складові особистісну та соціальну. Констатувальний експеримент, статистично довів, що у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення,

особистісна та соціальна складові емоційної компетентності сформовані переважно на низькому рівні, тоді як у дітей з нормотиповим розвитком переважно на високому рівні. Тобто, дітям з порушеннями мовлення складно розпізнавати емоції за фотографіями та схематичними зображеннями, також вони мають труднощі у диференціації емоцій за сюжетними малюнками та недостатні прогностичні здібності щодо передбачення дій інших в ситуаціях соціальної взаємодії. Важливим аспектом статті є системний підхід до діагностики даного психологічного феномену, а також використання обраної теоретичної моделі D. Goleman, як бази для подальшого розроблення формувальної методики.

Ключові слова: емоційна компетентність, діти старшого дошкільного віку, загальне недорозвинення мовлення.

Таран О. П., Лисайчук А. С. Особенности эмоциональной компетентности детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. В статье рассматривается актуальный вопрос эмоциональной компетентности детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Авторами делается попытка системного исследования этого психологического феномена. В статье предложена модель диагностики, основанная на теоретической модели эмоциональной компетентности D. Goleman, которая включает две составляющие: личностную и социальную. Констатирующий эксперимент, статистически доказал, что у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи, личностная и социальная составляющие эмоциональной компетентности сформированы преимущественно на низком уровне, тогда как у детей с без нарушений в развитии – преимущественно на высоком уровне. То есть, детям с нарушениями речи сложно распознавать эмоции по фотографиям и схематическим изображениями, также они имеют трудности в дифференциации эмоций в сюжетных рисунках и недостаточные прогностические способности относительно предположения действий других в ситуациях социального взаимодействия. Важным аспектом статьи является системный подход к диагностике данного психологического феномена, а также использование выбранной теоретической модели D. Goleman, как основы для дальнейшей разработки методики формирования эмоциональной компетентности у детей с общим недоразвитием речи.

Ключевые слова: эмоциональная компетентность, дети старшего дошкольного возраста, общее недоразвитие речи.

Taran, O. P., Lisaychuk A. S. Peculiarity of the emotional competence of children of an early preschool age with general underdevelopment of speech. The article deals with the actual issue of emotional competence of children of senior preschool age with a general underdevelopment of speech. The authors apply a systematic approach to studying the phenomenon of emotional competence. This study is based on the theoretical model of

D. Goleman's emotional competence, which includes personal and social components. The article presents the results of the study, which statistically prove that in children of senior preschool age with a general underdevelopment of speech, the personal and social components of emotional competence are formed mainly at a low level, whereas in children with no developmental disabilities - mainly at a high level. It is difficult for children with speech disorders to recognize complex emotions, especially charity and resentment from photographs and schematic images. They also have difficulties in differentiating emotions in plot patterns and insufficient prognostic abilities regarding the assumption of the actions of others in situations of social interaction. Qualitative analysis showed that children in the communities of underdevelopment of speech differentiate well such basic emotions as joy, fear and anger. They have difficulties in differentiating the emotions of sadness, surprise, grief, interest, shame, disgust. Children in this category do not differentiate emotions of contempt and resentment. The article confirms the effectiveness of using the theoretical model of D. Goleman's emotional competence as a system for structuring diagnostic material. Also, the authors plan to use this diagnostic model as a basis for developing a methodology for the formation of emotional competence in children with speech disorders.

Key words: emotional competence, children of senior preschool age, general underdevelopment of speech.

Постановка проблеми. Дошкільний вік характеризується активним розвитком емоційної сфери, який справляє значний вплив на особистісний розвиток дитини, на оволодіння різними видами діяльності. Так, О. Білобрикіна зазначає, що у дошкільному віці регулююча функція емоцій знаходиться на стадії становлення, тому емоційна компетентність дитини характеризується здатністю: до розпізнання емоцій, називання емоційного стану та визначення експресивно-мімічних засобів зовнішнього прояву емоцій, співвідношення емоцій з можливими варіантами конкретних життєвих ситуацій, відтворення емоцій [1, с. 10]. Діти з порушенням мовлення, зазвичай, мають труднощі у розумінні та виразі емоцій, саме тому недостатність сформованості емоційної компетентності дошкільника із загальним недорозвитком мовлення може чинити негативний вплив на якість їх навчання та міжособистісні стосунки у соціальному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей емоційної сфери та особистісного розвитку при мовленневих порушеннях приділяли увагу Л. Волкова, Н. Гром, Л. Зайцева, О. Орлова, В. Селіверстов, М. Шеремет, Л. Шипіцина, І. Янкова та інші. Узагальнюючи результати їх досліджень, можемо виділити наступні характеристики емоційної сфери дітей із порушеннями мовлення, зокрема одноманітність та

недиференційованість емоцій, бідність переживань, низький рівень розпізнання та розуміння емоцій, реактивність емоційних реакцій на конкретний подразник.

Грунтуючись на результати власного дослідження М. Сринова зазначає, що емпатія, як здатність до емоційного переживання почуттів іншого та виникнення бажання допомогти у вирішенні проблемної ситуації іншого, у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення сформована переважно на низькому рівні. Поряд з цим вона наголошує, що високий рівень розвитку емпатії, напряду залежить від розвитку уміння розпізнавати емоції людей, розрізняти емоційно забарвлену інтонацію мовлення та розвитку здатності до співвіднесення емоційного стану людини з тією ситуацією, яка могла спричинити цей стан [2].

В. Селівестров, на основі дослідження Л. Волкової та Л. Шипіциної, виділив труднощі формування емоційної компетентності у дітей із загальним недорозвитком мовлення, а саме: обмеженість соціального досвіду; обмеженість емоційної лексики; складнощі усвідомлення власних емоцій та розуміння переживань навколишніх [4]. В свою чергу, В. Куніціна зазначає, що розуміння власних емоцій полягає у виразній фіксації свого емоційного стану та в можливості висловити його в знаковій формі, тобто підкреслює значення мовлення для формування емоційної компетентності дитини [3]. Окресленні характеристики вказують на актуальність дослідження емоційної компетентності як цілісного утворення, що потребує цілеспрямованого формування у дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Питання розвитку емоційної компетентності досліджували: D. Goleman, М. Дорогова, С. Saarni, С. Савенішева, Н. Смірнова. Згідно з визначенням D. Goleman, емоційна компетентність – це здатність усвідомлювати і визнавати власні почуття, а також почуття інших, задля само мотивації та управління своїми емоціями всередині себе, а також в стосунках з іншими». На думку D. Goleman емоційна компетентність складається з двох основних складових: особистісна складова до якої належать такі аспекти: самосвідомість (знання своїх внутрішніх станів, переваг, інтуїтивних уявлень і можливостей); саморегуляція (уміння розпоряджатися своїми духовними ресурсами і справлятися зі своїми внутрішніми станами та спонуканнями); мотивація (емоційні схильності, які направляють до досягнення цілей і полегшують цей процес). До соціальної складової емоційної компетентності належать: емпатія (усвідомлення почуттів, потреб і турбот інших людей); соціальні навички (мистецтво викликати у інших бажану для вас реакцію) [5].

Мета нашої статті полягає у визначенні особливостей стану сформованості емоційної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення (далі – ЗНМ), як передумова розроблення комплексного підходу щодо її формування.

Виклад основного матеріалу. Визначення особливостей стану сформованості емоційної компетентності відбувалось на основі констатувального емпіричного дослідження. Базою дослідження був загальноосвітній дошкільний навчальний заклад № 9 комбінованого типу м. Києва. Вибірку дослідження склали діти старшого дошкільного віку (5-6 років): 1) експериментальна група – 20 дітей із ЗНМ; 2) контрольна група – 20 дітей з нормотиповим розвитком.

В основу розроблення діагностичної системи покладено теоретичну модель емоційної компетентності D. Goleman, що містить дві базові складові, а саме: особистісну та соціальну. Для діагностики особистісної складової емоційної компетентності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ підібрано наступні методики: тест «Розпізнавання емоцій» (Т. Череднікова); методика «Визначення емоцій за фотографіям» (П. Ільїн). Для діагностики соціальної складової емоційної компетентності підібрано наступний діагностичний інструментарій: методика «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на малюнку» (В. Нікішина); методика «Вивчення соціальних емоцій» (Г. Ургунтасва, Р. Афонькіна). Модель діагностичної методики наочно представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Модель діагностики емоційної компетентності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Складові емоційної компетентності за D. Goleman	Методика дослідження	Спрямованість методики
Особистісна складова	Тест «Розпізнавання емоцій» (Т. Череднікова)	Визначення здатності дитини до розпізнавання простих і складних емоцій за схемами
	Методика «Визначення емоцій за фотографіям» (П. Ільїн)	Визначення здатності дитини до розпізнавання емоцій людей за фотографіями
Соціальна складова	Методика «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на малюнку» (В. Нікішина)	Виявлення здатності розуміння емоційних станів людей, зображених на сюжетному малюнку
	Методика «Вивчення соціальних емоцій» (Г. Ургунтасва, Р. Афонькіна)	Виявлення здатності дитини до розпізнавання емоцій у ситуаціях соціальної взаємодії

Перший етап констатувального експерименту полягав у визначенні особливостей сформованості особистісної складової емоційної компетентності.

Виявлені результати, щодо здатності дитини до розпізнавання простих і складних емоцій за схемами наочно подано у таблиці 2.

Таблиця 2.

Рівні сформованості здатності до розпізнавання простих і складних емоцій за схемами у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Рівні сформованості	Експериментальна група (%)	Контрольна група (%)
Високий	0	80
Середній	40	10
Низький	60	10

Отже, як свідчать дані таблиці 2, переважна більшість 60 % дітей із ЗНМ (експериментальної групи) виявили низький рівень розпізнавання та усвідомлення складних та простих емоцій за схематичними зображеннями. Діти мали труднощі у диференціації зображеної емоції, повільно виконували завдання, а деякі діти навіть після надання підказок експериментатора не змогли відповісти правильно. 40% дітей із ЗНМ зрозуміли зміст завдання, давали правильні відповіді, однак мали труднощі у їх обґрунтуванні, тобто показали середній рівень здатності до розпізнавання складних та простих емоцій за схемами. Високого рівня розпізнавання складних та простих емоцій за схемами відносно цієї вибірки не виявлено. Поряд з тим, 80 % дітей з нормотиповим розвитком впоралося із завданням без значних проблем і виявили високий рівень сформованості здатності до диференціації емоцій за схематичними зображеннями. Тобто, переважна більшість дітей контрольної вибірки зрозуміли зміст інструкції, адекватно пояснювали емоційний стан персонажа і доповнювали свою відповідь коментарями, щодо емоційної ситуації, а коли помилялись, то легко виправляли помилки завдяки чутливості до допомоги експериментатора.

Результати виявлення здатності дітей із ЗНМ до розпізнавання емоцій людей за фотографіями подано у таблиці 3.

Таблиця 3.

Рівні сформованості здатності до розпізнавання емоцій людей за фотографіями у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Рівні сформованості	Експериментальна група (%)	Контрольна група (%)
Високий	20	80
Середній	30	20
Низький	50	0

Відповідно результатам, що подані у таблиці 3, половина досліджуваних 50% експериментальної групи виявили суттєві труднощі щодо диференціації емоцій людей за фотографіями, тобто низький рівень сформованості. Так у ході розуміння емоцій по виразам обличчя, що зображені на фотографіях, діти із ЗНМ, складніше сприймали та зрозуміли такі емоції як сором, образа, подив та презирство, а деякі діти мали також труднощі у розумінні емоції суму. 30 % досліджуваних експериментальної групи показали середній рівень розуміння емоцій за фотографіями, тобто у них не виникало особливих труднощів стосовно виконання завдань. Лише 20 % дітей з ЗНМ виявили високий рівень,

тобто діти правильно диференціювали емоції людей за фотографіями і додавали свої коментарі, що свідчило про свідоме розуміння емоцій.

Діти контрольної групи виявили сформованість здатності диференціації емоцій людей за фотографіями переважно на високому рівні (80 %). Тільки 20 % дітей з нормотиповим розвитком виявили середній рівень, тобто діти навіть коли робили поодинокі помилки, то самі себе виправляли без допомоги експериментатора.

При вивченні розуміння емоцій по виразам обличчя, що зображені на фотографіях, ми виявили, що для дітей з нормотиповим розвитком найскладнішою емоцією для диференціації є презирство, так само як і для дітей із ЗНМ. Тобто, деякі діти розуміли, що це за емоція зображена на фотографії (могли її пояснити), але не знали як її назвати.

Отже, для дітей старшого дошкільного віку виявлено переважання низького рівня сформованості здатності розпізнання емоцій, тоді як у дітей з нормотиповим розвитком переважає високий рівень сформованості. Варто відзначити, що досліджувані експериментальної групи дещо краще диференціювали емоції людей за фотографіями ніж за схематичним зображенням.

Другий етап констатувального експерименту реалізувався у визначенні особливостей сформованості соціальної складової емоційної компетентності.

Результати виявлення здатності дитини до розуміння емоційних станів людей, зображених на сюжетному малюнку наочно подано у таблиці 4.

Таблиця 4.

Рівні сформованості здатності до розуміння емоційних станів людей, зображених на сюжетному малюнку у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Рівні сформованості	Експериментальна група (%)	Контрольна група (%)
Високий	10	80
Середній	30	20
Низький	60	0

Результатами представлені у таблиці 4 продемонстрували, що переважна частина досліджуваних експериментальної групи (60%) виявили низький рівень розуміння емоційних станів людей, зображених на сюжетному малюнку. 30% дітей із загальним недорозвитком мовлення виявили середній рівень сформованості, тобто діти мали труднощі у розумінні змісту емоційної ситуації, їм було складно відповідати на питання та вони потребували допомоги експериментатора. Незначна кількість досліджуваних експериментальної групи (10%) проявила високий рівень сформованості, тобто діти адекватно розуміли, впізнавали та розрізняли емоційні стани, давали правильні відповіді на запитання та адекватно оцінювали ситуації з людьми на малюнках.

У дітей контрольної групи здатність розуміння емоційних станів людей, зображених на сюжетному малюнку сформована переважно на високому рівні (80 %), тобто діти з нормотиповим розвитком чітко відповідали на навідні питання експериментатора та змістовно описували: що відбувається на малюнку з дорослими та дітьми; що вони переживали відносно цієї ситуації та обґрунтовували чому. Це свідчить про розуміння дитиною емоційних станів та вміння морально осмислювати життєву ситуацію, що подана на малюнку. Лише 20 % дітей контрольної групи виявили сформованість на середньому рівні, тобто вони мали незначні труднощі з поясненням емоційних ситуаціях у другій серії завдань.

Поряд з цим зазначимо, що загальним для обох вибірок є здатність дітей краще розуміти емоції однолітків ніж емоційні стани дорослих.

Результати щодо здатності дітей із ЗНМ до розпізнавання емоцій у ситуаціях соціальної взаємодії подано у таблиці 5.

Таблиця 5.

Рівні сформованості здатності до розпізнавання емоцій у ситуаціях соціальної взаємодії у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Рівні сформованості	Експериментальна група (%)	Контрольна група (%)
Високий	0	70
Середній	20	30
Низький	80	0

Результати представлені у таблиці 5 свідчать про переважання низького рівня сформованості здатності до розпізнавання емоцій у ситуаціях соціальної взаємодії у 80% досліджуваних експериментальної вибірки, тобто діти із ЗНМ виявили незначне розуміння змісту життєвої ситуації, не визначали персонажів ситуації, не пропонували свій вихід з ситуації, що свідчить про невміння усвідомлювати свої емоції та переживання навколишніх. Середній рівень розуміння соціальних емоцій виявили 20 % дітей із ЗНМ. Діти позитивно ставляться до однолітків, надають іншому допомогу на прохання дорослого, але роблять це формально або починають з ентузіазмом яких швидко згасає.

У ході дослідження було виявлено, що 70 % дітей з нормотиповим розвитком мають високий рівень розуміння соціальних емоцій. У першій серії запитань труднощів не визначено, діти відчули труднощі у другій серії в якій потрібно було закінчити кілька ситуацій і відповісти на спеціальні підібрані питання, що стосувались цих ситуацій. Враховуючи етап спостереження за поведінкою дітей у групі, в цілому було визначено, що діти позитивно ставляться до однолітків, надають іншому допомогу за власним бажанням та охоче; проявляють почуття обов'язку стосовно однолітків, молодших дітей, тварин, дорослих; помічають емоційний стан іншого і адекватно реагують на нього, часто проявляють турботу стосовно однолітків, молодших дітей, тварин, адекватно реагують на успіх і невдачі інших людей. 30 % дітей

контрольної групи виявили середній рівень розуміння соціальних емоцій.

Таким чином, у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ соціальна складова емоційної компетентності також сформована переважно на низькому рівні, тобто дітям складно диференціювати прояви емоцій в ситуаціях соціальної взаємодії, усвідомлювати власні переживання та навколишніх, вони мають труднощі в розумінні причин виникнення емоційних станів.

Узагальнені результати дослідження сформованості емоційної компетентності старших дошкільників із ЗНМ подано на діаграмі (Рис. 1).

Рис. 1. Співвідношення сформованості складових емоційної компетентності старших дошкільників ЕГ та КГ.

Таким чином, у дітей із ЗНМ особистісна та соціальна складова емоційної компетентності, а також емоційна компетентність загалом сформовані на низькому рівні, тоді як у дітей з нормотиповим розвитком на високому рівні. Результати дослідження доведено за допомогою обрахунку t-критерію Стьюдента та отримання рівня достовірності $p \leq 0,001$.

Також, нами здійснено якісний аналіз сформованості здатності дітей із ЗНМ до розпізнавання емоцій (радість, сум, горе, інтерес, огида, подив, страх, гнів, сором, презирство, образа) у старшому дошкільному віці.

У ході аналізу було виявлено, що у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ найвищими показниками у розпізнанні емоцій стали радість, страх та гнів, розпізнання цих емоцій було в переважно на високому та середньому рівнях. Такі результати зумовлені тим, що саме ці емоції є базовими. Найскладнішими емоціями до розпізнавання у дітей із ЗНМ стало презирство та образа, тобто ці емоційні стани взагалі не диференціювалися. Також діти мали суттєві труднощі щодо розпізнавання емоцій суму, подиву, сорому, горе, інтерес, огида.

Висновки. Грунтуючись на отриманих результатах експерименту, у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, особистісна та соціальна складові емоційної компетентності сформовані переважно на низькому рівні, тоді як у дітей з нормотиповим розвитком переважно на високому рівні. Таким чином, нами достовірно доведено, що діти із ЗНМ мають труднощі: у розумінні

емоційних станів інших за зовнішніми проявами, у розумінні причини виникнення емоцій інших, мають труднощі у диференціації та розумінні емоційних образів (зокрема образа, презирство), менш яскраво проявляють свої власні емоції, та в більшості випадків в передбаченні емоцій інших, у співвідношенні емоції з ситуацією, а також у розумінні змісту життєвої ситуації (соціальні емоції), що свідчить про труднощі усвідомлення власних та чужих емоцій.

Також, нами доведено ефективність застосування теоретичної моделі емоційної компетентності D. Goleman для структурування діагностичного інструментарію. Перспективною подальшого дослідження вбачаємо у використанні цієї теоретичної моделі для розроблення комплексної методики формування емоційності компетентності у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.

Бібліографія

1. **Белобрыкина, О. А.** (2016) Особенности эмоционального развития дошкольников в современных условиях. Международный научно-практический и методический журнал «СМАЛТА», 1, 9 – 15;
2. **Єршова, М. М.** (2017) Формування емпатії у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III-го рівня засобами театралізованої діяльності. Наукові здобутки студентів Інституту людини, Київського університету імені Бориса Грінченка, 1(7). [http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/94/118.:](http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/94/118.)
3. **Куницына В. Н.** (1995) Социальная компетентность и социальный интеллект: структура, функции, взаимоотношение. Теоретические и прикладные вопросы психологии. СПб, 1., 48 – 59.;
4. **Селиверстов, В. И.** (2003) Дошкольная логопсихология. Москва, 153.;
5. **Goleman, D.** (2006) Emotional intelligence, 358.

References

1. **Belobrykina, O. A.** (2016) Features of emotional development of preschool children in modern conditions . International scientific – practical and methodical «SMALTA» 1, 9 – 15; 2. **Yershova, M. M.** (2017) The formation of empathy in preschool children with the general underdevelopment of speech (grade III) by means of theatrical activities. Naukovi zdobutky` studentiv Insty`tutu lyudy`ny`, Borys Grinchenko Kyiv University, 1 (7). [http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/94/118.:](http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/94/118.) 3. **Kunitsyna, V. N.** (1995) Sotsialnaya kompetentnost i sotsialnyy intellekt: struktura. funktsii. vzaimootnosheniye. Teoreticheskkiye i prikladnyye voprosy psikhologii. SPb. 1.. 48 – 59.;
4. **Seliverstov, V. I.** (2003) Doshkolnaya logopsikhologiya. Moskva, 153.;
5. **Goleman, D.** (2006) Emotional intelligence, 358.

Авторський внесок: Таран О.П. – 50%; Лісайчук А.С. – 50%

Received 22.03.2019

Accepted 22.04.2019

inkliuzyvnomu osvitnomu prostori // Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahamanova. Seriia №19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia:zb.naukovykh prats. S. 74-83. [in Ukrainian]. 4. Myronova S.P. (2011) Komandnyi pidkhiid do psykholoho-pedahohichnoho suprovodu ditei z vadamy psykhofizychnoho rozvytku v umovakh inkliuzyvnoi osvity // Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka № 14 (225), Ch. III, S. 108-112. [in Ukrainian]. 5. Semago N.Ya. Inklyuzivnoe obrazovanie: ot metodologicheskoy modeli k praktike // Psihologicheskaya nauka i obrazovanie, #1, 2011 g. – S.51-59. [in Russian]; 6. Spilne vykladannia v inkliuzyvnomu klasi: metod. materialy. /Ukladach – Sofii N. Z., – K.:TOV «Vydavnychiy dim «Pleiady», 2015. – 70 s. [in Ukrainian]; 7. Tekhnolohii psykholoho-pedahohichnoho suprovodu ditei z autyzmom v osvitnomu prostori: navchalno-naochnyi posib. / Ukl. T. Skrypnyk. – K.: TOV «Vydavnychiy dim «Pleiady», 2015. – 56 s. [in Ukrainian].

Received 12.03.2019

Accepted 12.04.2019

УДК 159.9.072.432/376.37.

DOI 10.32626/2413-2578.2019-14.313-323

О.П. Таран

op.taran@kubg.edu.ua

А.С. Лісайчук

ankoankolisaychuks@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

Відомості про автора: Таран Оксана, кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальної психології, колекційної та інклюзивної освіти Київського Університету імені Бориса Грінченка, Україна. У колі наукових інтересів: питання розвитку та формування самосвідомості, психологічної картини світу та особистості дітей з порушеннями психофізичного розвитку, психологічний супровід батьків дітей з особливими освітніми потребами. E-mail: op.taran@kubg.edu.ua ; Лісайчук Анна, магістр VI курсу спеціальності «Спеціальна освіта» кафедри спеціальної психології, корекційної та інклюзивної освіти Київського Університету імені Бориса Грінченка, Україна. У колі наукових інтересів: особливості розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення, методичні та дидактичні аспекти формування

D. Goleman's emotional competence, which includes personal and social components. The article presents the results of the study, which statistically prove that in children of senior preschool age with a general underdevelopment of speech, the personal and social components of emotional competence are formed mainly at a low level, whereas in children with no developmental disabilities - mainly at a high level. It is difficult for children with speech disorders to recognize complex emotions, especially charity and resentment from photographs and schematic images. They also have difficulties in differentiating emotions in plot patterns and insufficient prognostic abilities regarding the assumption of the actions of others in situations of social interaction. Qualitative analysis showed that children in the communities of underdevelopment of speech differentiate well such basic emotions as joy, fear and anger. They have difficulties in differentiating the emotions of sadness, surprise, grief, interest, shame, disgust. Children in this category do not differentiate emotions of contempt and resentment. The article confirms the effectiveness of using the theoretical model of D. Goleman's emotional competence as a system for structuring diagnostic material. Also, the authors plan to use this diagnostic model as a basis for developing a methodology for the formation of emotional competence in children with speech disorders.

Key words: emotional competence, children of senior preschool age, general underdevelopment of speech.

Постановка проблеми. Дошкільний вік характеризується активним розвитком емоційної сфери, який справляє значний вплив на особистісний розвиток дитини, на оволодіння різними видами діяльності. Так, О. Білобрикіна зазначає, що у дошкільному віці регулююча функція емоцій знаходиться на стадії становлення, тому емоційна компетентність дитини характеризується здатністю: до розпізнання емоцій, називання емоційного стану та визначення експресивно-мімічних засобів зовнішнього прояву емоцій, співвідношення емоцій з можливими варіантами конкретних життєвих ситуацій, відтворення емоцій [1, с. 10]. Діти з порушенням мовлення, зазвичай, мають труднощі у розумінні та виразі емоцій, саме тому недостатність сформованості емоційної компетентності дошкільника із загальним недорозвитком мовлення може чинити негативний вплив на якість їх навчання та міжособистісні стосунки у соціальному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей емоційної сфери та особистісного розвитку при мовленнєвих порушеннях приділяли увагу Л. Волкова, Н. Гром, Л. Зайцева, О. Орлова, В. Селіверстов, М. Шеремет, Л. Шипіцина, І. Янкова та інші. Узагальнюючи результати їх досліджень, можемо виділити наступні характеристики емоційної сфери дітей із порушеннями мовлення, зокрема одноманітність та

недиференційованість емоцій, бідність переживань, низький рівень розпізнання та розуміння емоцій, реактивність емоційних реакцій на конкретний подразник.

Грунтуючись на результати власного дослідження М. Єршова зазначає, що емпатія, як здатність до емоційного переживання почуттів іншого та виникнення бажання допомогти у вирішенні проблемної ситуації іншого, у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення сформована переважно на низькому рівні. Поряд з цим вона наголошує, що високий рівень розвитку емпатії, напряду залежить від розвитку уміння розпізнавати емоції людей, розрізняти емоційно забарвлену інтонацію мовлення та розвитку здатності до співвіднесення емоційного стану людини з тією ситуацією, яка могла спричинити цей стан [2].

В. Селівестров, на основі дослідження Л. Волкової та Л. Шипіциної, виділив труднощі формування емоційної компетентності у дітей із загальним недорозвитком мовлення, а саме: обмеженість соціального досвіду; обмеженість емоційної лексики; складнощі усвідомлення власних емоцій та розуміння переживань навколишніх [4]. В свою чергу, В. Куніцина зазначає, що розуміння власних емоцій полягає у виразній фіксації свого емоційного стану та в можливості висловити його в знаковій формі, тобто підкреслює значення мовлення для формування емоційної компетентності дитини [3]. Окресленні характеристики вказують на актуальність дослідження емоційної компетентності як цілісного утворення, що потребує цілеспрямованого формування у дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Питання розвитку емоційної компетентності досліджували: D. Goleman, М. Дорогова, С. Saarni, С. Савенішева, Н. Смірнова. Згідно з визначенням D. Goleman, емоційна компетентність – це здатність усвідомлювати і визнавати власні почуття, а також почуття інших, задля само мотивації та управління своїми емоціями всередині себе, а також в стосунках з іншими». На думку D. Goleman емоційна компетентність складається з двох основних складових: особистісна складова до якої належать такі аспекти: самосвідомість (знання своїх внутрішніх станів, переваг, інтуїтивних уявлень і можливостей); саморегуляція (уміння розпоряджатися своїми духовними ресурсами і справлятися зі своїми внутрішніми станами та спонуканнями); мотивація (емоційні схильності, які направляють до досягнення цілей і полегшують цей процес). До соціальної складової емоційної компетентності належать: емпатія (усвідомлення почуттів, потреб і турбот інших людей); соціальні навички (мистецтво викликати у інших бажану для вас реакцію) [5].

Мета нашої статті полягає у визначенні особливостей стану сформованості емоційної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення (далі – ЗНМ), як передумова розроблення комплексного підходу щодо її формування.

Виклад основного матеріалу. Визначення особливостей стану сформованості емоційної компетентності відбувалось на основі констатувального емпіричного дослідження. Базою дослідження був загальноосвітній дошкільний навчальний заклад № 9 комбінованого типу м. Києва. Вибірку дослідження склали діти старшого дошкільного віку (5-6 років): 1) експериментальна група – 20 дітей із ЗНМ; 2) контрольна група – 20 дітей з нормотиповим розвитком.

В основу розроблення діагностичної системи покладено теоретичну модель емоційної компетентності D. Goleman, що містить дві базові складові, а саме: особистісну та соціальну. Для діагностики особистісної складової емоційної компетентності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ підібрано наступні методики: тест «Розпізнавання емоцій» (Т. Череднікова); методика «Визначення емоцій за фотографіям» (П. Льїн). Для діагностики соціальної складової емоційної компетентності підібрано наступний діагностичний інструментарій: методика «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на малюнку» (В. Нікішина); методика «Вивчення соціальних емоцій» (Г. Ургунтасва, Р. Афонькіна). Модель діагностичної методики наочно представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Модель діагностики емоційної компетентності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Складові емоційної компетентності за D. Goleman	Методика дослідження	Спрямованість методики
Особистісна складова	Тест «Розпізнавання емоцій» (Т. Череднікова)	Визначення здатності дитини до розпізнавання простих і складних емоцій за схемами
	Методика «Визначення емоцій за фотографіям» (П. Льїн)	Визначення здатності дитини до розпізнавання емоцій людей за фотографіями
Соціальна складова	Методика «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на малюнку» (В. Нікішина)	Виявлення здатності розуміння емоційних станів людей, зображених на сюжетному малюнку
	Методика «Вивчення соціальних емоцій» (Г. Ургунтасва, Р. Афонькіна)	Виявлення здатності дитини до розпізнавання емоцій у ситуаціях соціальної взаємодії

Перший етап констатувального експерименту полягав у визначенні особливостей сформованості особистісної складової емоційної компетентності.

Виявлені результати, щодо здатності дитини до розпізнавання простих і складних емоцій за схемами наочно подано у таблиці 2.

Таблиця 2.

Рівні сформованості здатності до розпізнавання простих і складних емоцій за схемами у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Рівні сформованості	Експериментальна група (%)	Контрольна група (%)
Високий	0	80
Середній	40	10
Низький	60	10

Отже, як свідчать дані таблиці 2, переважна більшість 60 % дітей із ЗНМ (експериментальної групи) виявили низький рівень розпізнавання та усвідомлення складних та простих емоцій за схематичними зображеннями. Діти мали труднощі у диференціації зображеної емоції, повільно виконували завдання, а деякі діти навіть після надання підказок експериментатора не змогли відповісти правильно. 40% дітей із ЗНМ зрозуміли зміст завдання, давали правильні відповіді, однак мали труднощі у їх обґрунтуванні, тобто показали середній рівень здатності до розпізнавання складних та простих емоцій за схемами. Високого рівня розпізнавання складних та простих емоцій за схемами відносно цієї вибірки не виявлено. Поряд з тим, 80 % дітей з нормотиповим розвитком впоралося із завданням без значних проблем і виявили високий рівень сформованості здатності до диференціації емоцій за схематичними зображеннями. Тобто, переважна більшість дітей контрольної вибірки зрозуміли зміст інструкції, адекватно пояснювали емоційний стан персонажа і доповнювали свою відповідь коментарями, щодо емоційної ситуації, а коли помилялись, то легко виправляли помилки завдяки чутливості до допомоги експериментатора.

Результати виявлення здатності дітей із ЗНМ до розпізнавання емоцій людей за фотографиями подано у таблиці 3.

Таблиця 3.

Рівні сформованості здатності до розпізнавання емоцій людей за фотографиями у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Рівні сформованості	Експериментальна група (%)	Контрольна група (%)
Високий	20	80
Середній	30	20
Низький	50	0

Відповідно результатам, що подані у таблиці 3, половина досліджуваних 50% експериментальної групи виявили суттєві труднощі щодо диференціації емоцій людей за фотографиями, тобто низький рівень сформованості. Так у ході розуміння емоцій по виразам обличчя, що зображені на фотографиях, діти із ЗНМ, складніше сприймали та зрозуміли такі емоції як сором, образа, подив та презирство, а деякі діти мали також труднощі у розумінні емоції суму. 30 % досліджуваних експериментальної групи показали середній рівень розуміння емоцій за фотографиями, тобто у них не виникало особливих труднощів стосовно виконання завдань. Лише 20 % дітей з ЗНМ виявили високий рівень,

тобто діти правильно диференціювали емоції людей за фотографіями і додавали свої коментарі, що свідчило про свідоме розуміння емоцій.

Діти контрольної групи виявили сформованість здатності диференціації емоцій людей за фотографіями переважно на високому рівні (80 %). Тільки 20 % дітей з нормотиповим розвитком виявили середній рівень, тобто діти навіть коли робили поодинокі помилки, то самі себе виправляли без допомоги експериментатора.

При вивченні розуміння емоцій по виразам обличчя, що зображені на фотографіях, ми виявили, що для дітей з нормотиповим розвитком найскладнішою емоцією для диференціації є презирство, так само як і для дітей із ЗНМ. Тобто, деякі діти розуміли, що це за емоція зображена на фотографії (могли її пояснити), але не знали як її назвати.

Отже, для дітей старшого дошкільного віку виявлено переважання низького рівня сформованості здатності розпізнання емоцій, тоді як у дітей з нормотиповим розвитком переважає високий рівень сформованості. Варто відзначити, що досліджувані експериментальної групи дещо краще диференціювали емоції людей за фотографіями ніж за схематичним зображенням.

Другий етап констатувального експерименту реалізувався у визначенні особливостей сформованості соціальної складової емоційної компетентності.

Результати виявлення здатності дитини до розуміння емоційних станів людей, зображених на сюжетному малюнку наочно подано у таблиці 4.

Таблиця 4.

Рівні сформованості здатності до розуміння емоційних станів людей, зображених на сюжетному малюнку у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Рівні сформованості	Експериментальна група (%)	Контрольна група (%)
Високий	10	80
Середній	30	20
Низький	60	0

Результатами представлені у таблиці 4 продемонстрували, що переважна частина досліджуваних експериментальної групи (60%) виявили низький рівень розуміння емоційних станів людей, зображених на сюжетному малюнку. 30% дітей із загальним недорозвитком мовлення виявили середній рівень сформованості, тобто діти мали труднощі у розумінні змісту емоційної ситуації, їм було складно відповідати на питання та вони потребували допомоги експериментатора. Незначна кількість досліджуваних експериментальної групи (10%) проявила високий рівень сформованості, тобто діти адекватно розуміли, впізнавали та розрізняли емоційні стани, давали правильні відповіді на запитання та адекватно оцінювали ситуації з людьми на малюнках.

У дітей контрольної групи здатність розуміння емоційних станів людей, зображених на сюжетному малюнку сформована переважно на високому рівні (80%), тобто діти з нормотиповим розвитком чітко відповідали на навідні питання експериментатора та змістовно описували: що відбувається на малюнку з дорослими та дітьми; що вони переживали відносно цієї ситуації та обґрунтовували чому. Це свідчить про розуміння дитиною емоційних станів та вміння морально осмислювати життєву ситуацію, що подана на малюнку. Лише 20% дітей контрольної групи виявили сформованість на середньому рівні, тобто вони мали незначні труднощі з поясненням емоційних ситуацій у другій серії завдань.

Поряд з цим зазначимо, що загальним для обох вибірок є здатність дітей краще розуміти емоції однолітків ніж емоційні стани дорослих.

Результати щодо здатності дітей із ЗНМ до розпізнавання емоцій у ситуаціях соціальної взаємодії подано у таблиці 5.

Таблиця 5.

Рівні сформованості здатності до розпізнавання емоцій у ситуаціях соціальної взаємодії у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Рівні сформованості	Експериментальна група (%)	Контрольна група (%)
Високий	0	70
Середній	20	30
Низький	80	0

Результати представлені у таблиці 5 свідчать про переважання низького рівня сформованості здатності до розпізнавання емоцій у ситуаціях соціальної взаємодії у 80% досліджуваних експериментальної вибірки, тобто діти із ЗНМ виявили незначне розуміння змісту життєвої ситуації, не визначали персонажів ситуації, не пропонували свій вихід з ситуації, що свідчить про невміння усвідомлювати свої емоції та переживання навколишніх. Середній рівень розуміння соціальних емоцій виявили 20% дітей із ЗНМ. Діти позитивно ставляться до однолітків, надають іншому допомогу на прохання дорослого, але роблять це формально або починають з ентузіазмом яких швидко згасає.

У ході дослідження було виявлено, що 70% дітей з нормотиповим розвитком мають високий рівень розуміння соціальних емоцій. У першій серії запитань труднощів не визначено, діти відчули труднощі у другій серії в якій потрібно було закінчити кілька ситуацій і відповісти на спеціальні підібрані питання, що стосувались цих ситуацій. Враховуючи етап спостереження за поведінкою дітей у групі, в цілому було визначено, що діти позитивно ставляться до однолітків, надають іншому допомогу за власним бажанням та охоче; проявляють почуття обов'язку стосовно однолітків, молодших дітей, тварин, дорослих; помічають емоційний стан іншого і адекватно реагують на нього, часто проявляють турботу стосовно однолітків, молодших дітей, тварин, адекватно реагують на успіх і невдачі інших людей. 30% дітей

контрольної групи виявили середній рівень розуміння соціальних емоцій.

Таким чином, у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ соціальна складова емоційної компетентності також сформована переважно на низькому рівні, тобто дітям складно диференціювати прояви емоцій в ситуаціях соціальної взаємодії, усвідомлювати власні переживання та навколишніх, вони мають труднощі в розумінні причин виникнення емоційних станів.

Узагальнені результати дослідження сформованості емоційної компетентності старших дошкільників із ЗНМ подано на діаграмі (Рис. 1).

Рис. 1. Співвідношення сформованості складових емоційної компетентності старших дошкільників EG та KG.

Таким чином, у дітей із ЗНМ особистісна та соціальна складова емоційної компетентності, а також емоційна компетентність загалом сформовані на низькому рівні, тоді як у дітей з нормотиповим розвитком на високому рівні. Результати дослідження доведено за допомогою обрахування t-критерію Стьюдента та отримання рівня достовірності $p \leq 0,001$.

Також, нами здійснено якісний аналіз сформованості здатності дітей із ЗНМ до розпізнавання емоцій (радість, сум, горе, інтерес, огида, подив, страх, гнів, сором, презирство, образа) у старшому дошкільному віці.

У ході аналізу було виявлено, що у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ найвищими показниками у розпізнанні емоцій стали радість, страх та гнів, розпізнання цих емоцій було в переважно на високому та середньому рівнях. Такі результати зумовлені тим, що саме ці емоції є базовими. Найскладнішими емоціями до розпізнання у дітей із ЗНМ стало презирство та образа, тобто ці емоційні стани взагалі не диференціювалися. Також діти мали суттєві труднощі щодо розпізнання емоцій суму, подиву, сорому, горе, інтерес, огида.

Висновки. Грунтуючись на отриманих результатах експерименту, у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, особистісна та соціальна складові емоційної компетентності сформовані переважно на низькому рівні, тоді як у дітей з нормотиповим розвитком переважно на високому рівні. Таким чином, нами достовірно доведено, що діти із ЗНМ мають труднощі: у розумінні

емоційних станів інших за зовнішніми проявами, у розумінні причини виникнення емоцій інших, мають труднощі у диференціації та розумінні емоційних образів (зокрема образа, презирство), менш яскраво проявляють свої власні емоції, та в більшості випадків в передбаченні емоцій інших, у співвідношенні емоції з ситуацією, а також у розумінні змісту життєвої ситуації (соціальні емоції), що свідчить про труднощі усвідомлення власних та чужих емоцій.

Також, нами доведено ефективність застосування теоретичної моделі емоційної компетентності D. Goleman для структурування діагностичного інструментарію. Перспективною подальшого дослідження вбачаємо у використанні цієї теоретичної моделі для розроблення комплексної методики формування емоційності компетентності у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.

Бібліографія

1. Белобрыкина, О. А. (2016) Особенности эмоционального развития дошкольников в современных условиях. Международный научно-практический и методический журнал «СМАЛЬТА», 1, 9 – 15;
2. Єршова, М. М. (2017) Формування емпатії у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III-го рівня засобами театралізованої діяльності. Наукові здобутки студентів Інституту людини, Київського університету імені Бориса Грінченка, 1(7). [http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/94/118.](http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/94/118;);
3. Куницына В. Н. (1995) Социальная компетентность и социальный интеллект: структура, функции, взаимоотношение. Теоретические и прикладные вопросы психологии. СПб, 1., 48 – 59.;
4. Селиверстов, В. И. (2003) Дошкольная логопсихология. Москва, 153.;
5. Goleman, D. (2006) Emotional intelligence, 358.

References

1. Belobrykina, O. A. (2016) Features of emotional development of preschool children in modern conditions . International scientific – practical and methodical «SMALTA» 1, 9 – 15;
2. Yershova, M. M. (2017) The formation of empathy in preschool children with the general underdevelopment of speech (grade III) by means of theatrical activities. Naukovi zdobutky studentiv Instytutu lyudy'ny', Borys Grinchenko Kyiv University, 1 (7). <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/94/118.>;
3. Kunitsyna, V. N. (1995) Sotsialnaya kompetentnost i sotsialnyy intellekt: struktura. funktsii. vzaimootnosheniye. Teoreticheskiye i prikladnyye voprosy psikhologii. SPb. 1.. 48 – 59.;
4. Seliverstov, V. I. (2003) Doshkolnaya logopsikhologiya. Moskva, 153.;
5. Goleman, D. (2006) Emotional intelligence, 358.

Авторський внесок: Таран О.П. – 50%; Лісайчук А.С. – 50%

Received 22.03.2019

Accepted 22.04.2019